

SZEMLE

**UBRIZSY SAVOIA ANDREA: OLASZ–MAGYAR BOTANIKAI
KAPCSOLATOK A NAGYSZOMBATI EGYETEM MEGALAPÍTÁSÁIG (1635)**
Pécs, Pécsi Tudományegyetem Növénytani Tanszék, 2002, 333 + LIII l.

Ubrizsy Savoia Andrea a római La Sapienza Egyetem oktatója, több mint három évtizede behatóan tanulmányozza a botanikatörténetet, a címben megjelölt munkájával habilitált a Pécsi Egyetemen. A mű a két földrajzi egység (Magyarország esetében politikai egységről is beszélhetünk) kapcsolatának botanikatörténeti szempontból történő igen alapos tárgyalását tartalmazza. Ezen túlmenően jelentőségét még abban láthatjuk, hogy – az interdiszciplinaritás jegyében – számos, egymástól „kisebb-nagyobb távolságban lévő” tudományág eredményeit használja föl, illetve jelentős mértékben hozzá is tesz azokhoz. A könyv tehát nemcsak az Itáliai-félsziget és a Kárpát-medence történelmi régióit hozza közel egymáshoz, hanem a botanikát és segédtudományait többek között a történelemmel és annak segédtudományai-
val, vagy a diakrón nyelvészet egyes ágai-
val. Mint ahogy arra a szerző az előszóban is felhívja a figyelmet, ez a több metszéspontot magába foglaló megközelítés teljesen újszerűnek mondható, ugyanakkor igyekszik hangsúlyozni, hogy a címben jelölt téma kielégítően részletes tárgyalásával a szakirodalom mindeddig adós maradt. Ugyancsak itt jelenik meg a mű egyik fő megállapítása, amely egyben – a fentiek mellett – a témaválasztást is indokolja: „a magyar botanika megszületése és fejlődésének első szakasza döntően az

országnak Itáliával való kapcsolatára vezethető vissza” (7). A kronológiai határ azért bír kiemelt jelentőséggel, mert a nagyszombati egyetem létrejöttével teremtődtek meg a modern magyar természettudományok kifejlődésének alapjai. Ami a munka tartalmi felépítését illeti, a honfoglalás korának és a Magyar Királyság első évszázadainak botanikatörténeti vonatkozásaival két rövidebb fejezet foglalkozik. Ezeket három nagyobb, kronológiai rend szerinti tartalmi egység követi: a humanizmus és a kora reneszánsz korszaka, az érett reneszánsz és a reformáció (a 16. század első fele) időszaka, végül a 16. század második fele. A növényismeret történelmi alakulásának bemutatását egy a 17. század első évtizedeit érintő rövidebb fejezet zárja.

A szerző nagyon jól ágyazza bele a magyarság növényismeretéről szóló információkat a szélesebb politika- és kultúrtörténeti vonatkozásokba a 10–11. századi itáliai–magyar kapcsolatokat érintő rövid bevezetőben. Írott források hiányában elsősorban az archeobotanika, a paleolingvisztika vagy az általános régészet eredményeire támaszkodik, melyek felhasználásával több helyen kritikával illeti a szakirodalom egyes hipotetikus megállapításait. Ehhez hasonló megalapozott kritikai szemléletmódja az egész művön végigvonul.

Ubrizsy nagy jelentőséget tulajdonít az Árpád-kori növényismeret fejlődési folyamatában a bencés kolostoroknak, illetve az itt letelepedett egyházi és világi orvosok tevékenységének. Utóbbiak kapcsán röviden kitér a salernói orvosiskola létrejöttének körülményeire, kiemelve, hogy az ott összegyűjtött növénytani ismeretek antik szerzők munkáin alapulnak. Az etnogeobotanika és a komparatív nyelvészet érintkezési területének tekinthetjük azon fejtegetéseket, melyek azt tárgyalják, hogy a falvak lakói milyen módon vették át ebben az időszakban a szerzetesektől a latin növényneveket.

A II. András és Zsigmond uralkodása közötti korszakban a királyi udvarba érkezett olasz orvosok tevékenységének bemutatására egy rövidebb alfejezet szolgál. Bár a politika- és kultúrtörténeti kitekintés apró betűs, közbeékelt szövegekben jelenik meg, talán szerencsésebb lett volna, ha a szerző ezeket szűkebb keretek közé tudja szorítani, így ugyanis a konkrét – nyilván a forráshiánynak köszönhetően viszonylag kevés – botanikatörténeti információt tartalmazó főszöveg eléggé töredezett, elveszti folyamatos jellegét.

A magyar humanizmus és (kora-)reneszánsz korszakával foglalkozó fejezet egy általános érvényű kijelentéssel kezdődik, miszerint a 12–13. században az orvoslás és a növényismeret kilép a kolostori keretek közül. A salernói iskola tagjainak összegző jellegű művei a középkori enciklopédiák alapjául szolgáltak. A szerző az utóbbiak közül kiemelten kezeli az ún. Casanatense kódexet. Mint az kiderül, alapos kutatásokat végzett a mű írójának, illetve forrásművének tisztázása érdekében. Részletes elemzést olvashatunk a forrásművek és a kódex összehasonlításá-

ról, valamint az abban szereplő ábrákról. A kódexszel foglalkozó szekundér irodalom adatainak korrigálását Ubrizsy egy közel száz tételt tartalmazó, ábrákon alapuló faj-egyeztetéssel végzett revízió révén viszi véghez. A továbbiakban még a korszaknak arról a néhány forrásáról vagy forrástörédekéről ejt szót, amelyekben – a Casanatense kódexhez hasonlóan – kézzel beírt magyar növénynevek szerepelnek.

Az említett források tárgyalása után *A magyar (kora-)reneszánsz* címmel egy különálló alfejezetben a korszak általános művelődéstörténeti vonatkozásairól nyerhetünk képet. Mindez talán kicsit esetlenül hat, mivel a következő alfejezetben a szerző visszatér a növényismeret konkrétabb kérdéseihez, nevezetesen Bonfini leírásaira alapozva szemléletesen mutatja be Mátyás visegrádi és budavári palotakertjét. Eszerint a reneszánsz kert már nem az egyszerűbb középkori lovagi vagy kolostori kertek hagyományát követi, hanem az antik mintákat próbálja meg ötvözni az új igényekkel. Ezt támasztja alá az is, hogy Mátyás antik szerzők műveinek tanulmányozása mellett Alberti és Filarete munkáit is másoltatta, továbbá az Itáliában tanuló magyarok, valamint az országába utazó humanisták tapasztalatait is felhasználta a kertek tervezése, építése során.

A humanizmus és a (kora-)reneszánsz korával foglalkozó fejezet utolsó nagyobb egysége a növénytani irodalom hazánkba történő behatolását taglalja. A korábbi alfejezetek ismeretében már „megszokott”, szélesebb földrajzi kereteket érintő művelődéstörténeti áttekintés elsősorban az itáliai egyetemek orvostképzésének és a laikus filozófiának a kapcsolatát tárgyalja. Az olasz növénytani ismeretek magyarországi megjelenésének vizsgálatánál a szer-

zõ rámutat arra a fontos tényre, hogy a botanikatörténet kutatói Magyarország esetében a nyugat-európai országokhoz képest sokkal nagyobb mértékû forráspusztulás problémájával küzdenek, ui. bár Európa más népeinek is kijutott háborúból, azonban a keresztény szomszédokkal vívott harcok során az egyházi központokat és az ott felhalmozott írott anyagokat viszonylag jobban megkímélték a katonák, mint a Magyarországra betörõ oszmánok. Fõleg a 16–17. századi török hódoltság pusztításainak köszönhető tehát, hogy a növénytan más, látszólag attól távol álló tudományágaktól (mûvészettörténet, irodalom, nyelvészet, építészet, archeológia) nyerhet fontos kiegészítõ információkat. Biztosan tudjuk viszont, hogy Mátyás budai könyvtárában megvolt több nagyhatású antik (pl. Plinius, Theophrasztosz), illetve humanista szerzõ (pl. Ficino) egy vagy több mûve, amelyeket az orvosi irodalom körébe sorolhatunk. Az itáliai természettudósok magyarországi jelenlétét Ubrizsy – helyesen – az olasz befolyás további bizonyítékának tekinti.

A reneszánsz és a reformáció korszakát tárgyaló fejezet elsõ szakaszában a szerzõ az itáliai egyetemeken folyó botanikai oktatás újításait mutatja be. Eszerint a 16. század elsõ felére jellemzõ, hogy a szélesebb közönség elõtt is megnyitják az egyetemi botanikus kerteket, amelyek így már nem privát létesítményekként funkcionálnak. Ugyancsak ebben az idõszakban jönnek létre az elsõ herbáriumok, amelyek lehetõvé tették, hogy a lepréselt és szárított növényeket minden évszakban tanulmányozhassák faj-meghatározás céljából. A nyomtatott szakszövegek botanikai illusztrációi ekkoriban már nem csak szimbolikus, vázlatos ábrázolásai a növénynek,

hanem sokszor már ezek a pontos és részletes ábrák adják meg a növény felismerésének egyedüli lehetõségét. További fontos gyakorlati jelentõsége volt annak, hogy a korszak hajózási technikája már lehetõvé tette kifejlett növényegyedek nagy távolságba történõ szállítását.

Az elméleti botanika számára még nagyobb súllyal bírt, hogy ebben az idõszakban már megjelent az antik szerzõk mûveinek kritikája, amely eleinte filológiai szempontú volt, s az arab vagy latin fordítók munkájának hibáit érintette, a következõ szakaszban már magát az eredeti mûvet vették nagyító alá tartalmi szempont szerint. A klasszikusok kritikai tárgyalása által a 15–16. század fordulója táján bizonyosodott, hogy az addig fenntartás nélkül elfogadott mûvek csak Európa egy kis részének növényeit foglalják magukba, tehát más területek megismeréséhez nem elégségesek. Az antik szerzõk revíziójának két korai képviselõje Ermolao Barbaro és Nicola da Lonigo Leoniceo. Utóbbi a növények közvetlen – tehát nem szakirodalom útján történõ – megismerésének elsõdleges fontosságára helyezte a hangsúlyt. Emellett nála jelenik meg elsõként a 15. század nagy járványos betegsége, a szifilisz eredetének kérdése, illetve a betegség gyógynövényekkel történõ gyógyítása. Követõje, a francia Jean Ruel hangsúlyozta mûveiben, hogy egy orvosnak saját országa növényeit kell jól ismernie, amelyeket az inkább a köznyelvben használatos kifejezésekkel kell leírnia. Ubrizsy külön alfejezetet szán annak, hogy mely szerzõknél jelent meg elõször növénynév ilyen köznyelvi kifejezéssel. Az elsõ ilyen növény a mályva volt, amely a mi szempontunkból azért tarthat különösebb érdeklõdésre számot, mert az olasz köznyelv a

15–16. században ezt a fajt a „herba Ungarica”, azaz a ’magyar fű’ megnevezéssel illette.

A reneszánsz és a reformáció korszakának fejezetéből a továbbiakban két nagyobb tartalmi egység emelhető ki. Az első az 1526-ig terjedő időszakban fennmaradt, növényekre vonatkozó adatokat dolgozza föl magyarországi viszonylatban. A szerző itt is kiválóan párosítja a botanikai szakismereteket a precíz forráselemzéssel, illetve az alapos etimológiai kutatással. A szójegyzékek és szótárak közül kiemelhető Ambrosius Calepinus szójegyzéke, amelynek 1585-ös lyoni kiadása „a 16. század Európájának művelt nyelveit feldolgozó műként jelent meg” (109), s mint ilyen, el volt látva magyar nyelvű értelmezéssel is. A többi szerző életpályájának bemutatásához képest viszonylag részletesebben táruznak elének Verancsics Faustus életrajzi adatai, ami a magyarországi humanista tudományosság e kevéssé ismert kiváló egyénisége igen gazdag és nagyhatású munkásságának ismeretében teljes mértékben jogosnak tekinthető. A 16. század második feléig terjedő korszakot tárgyaló fejezet másik hangsúlyosabb tartalmi egysége két olasz természet-tudós, Celio Calcagnini és Giovanni Manardo munkásságával foglalkozik. Ubirizsy itt megint csak rámutat annak fontosságára, hogy a szakirodalom állításait lehetőség szerint a források alapos (újra)tanulmányozásával kell ellenőrizni. Ennek szellemében felhívja rá a figyelmet, hogy a jelentősebb magyar botanikai történetírók az első, tudományos szövegben található, magyar vonatkozású növényleírást Manardónak tulajdonították, holott az bizonyíthatóan a ferrarai egyetemen tanult humanista tudós, Calcagnini műve.

A munka taglalása közben érdekes kitekintést olvashatunk a boszorkányság kérdéséről, amely azonban bizonyos mértékig megtöri az alfejezet gondolatmenetét. Manardo életpályáját kimerítő részletességgel mutatja be a szerző, s mellette más olasz tudósok (pl. Antonio Gazio) tevékenységéről is szolgál információkkal. Munkásságuk jelentőségét abban látja, hogy a Magyarországon tevékenykedő itáliai természettudósoknak nagy szerepe volt abban, hogy hazánkban is elterjedt az a humanista eszme, amely azt hirdette, hogy „az esztétika, a művészet és a tudomány [...] megjelenése helyet kap az emberek értelmében [...] a természet érdekességeinek megfigyelése során” (126). A fejezet zárásaként arról esik szó, hogy hogyan is válhat egy, a botanikatörténet által addig nem kellően figyelembe vett személyiség egyszerre a tudományág újonnan felfedezett alakjává. Gyalui Torda Zsigmondról, másként Geleusról van szó, akinek a történettudomány számára eddig ismeretlen levelét a Miskolci Egyetem kutatói közölték. A levélben Geleus egy barátja, a padovai botanikus kert igazgatója arról ír, hogy Ciprusról hozott magvakat küld neki, továbbá a levélben több más, a botanikatörténet számára lényeges információ olvasható.

A következő nagyobb fejezet a 16. század második felének a korszakát tárgyalja. A Mohácsot követő időszakban az olasz kulturális-tudományos befolyás kvantitatív csökkenésének lehetünk tanúi. Ennek okát természetesen a török hódoltság teremtette körülményekben láthatjuk, melyek következményeként a hazánkba látogató olasz tudósok száma megfogyatkozott, illetve a magyar diákok is kisebb számban tanultak Itáliában. Az ilyen irányú peregrináció mértékét tovább csökkentette a protestáns

vallás magyarországi terjedése is, hiszen a félsziget egyetemei egyre inkább pápai befolyás alá kerültek. A bevezető szakaszban a botanika itáliai képviselői közül elsősorban a Habsburgok egyik leghíresebb olasz orvosa, a sienai Pietro Andrea Mattioli munkásságáról, illetve annak magyarországi hatásairól kapunk részletes képet. Több magyar szerző, köztük Melius Juhász Péter és Beythe András is támaszkodott Mattioli Dioszkoridész-fordítására. A sienai orvos-botanikus 1556–57 során tábori orvosként járt Magyarországon, s a hadi szolgálat mellett igyekezett minél több időt szentelni az ország természetvilágának megismerésére is.

Az említett fejezet a továbbiakban részletesen foglalkozik néhány kiemelkedő jelentőségű, a Királyi Magyarországon vagy Erdélyben tevékenykedő magyar tudós munkásságával. A magyarországiak között nagyobb figyelmet szentel Szegedi (Fraxinus) Körös Gáspár, Melius, Beythe István és András, Frankovics Gergely, valamint Purkircher György életpályájának. Az itáliai egyetemeken végzett tanulmányai után hazatért Szegedi Körös Gáspár orvosi tanácsait nagybefolyású főúri családok (pl. Nádasdy nádor rokonsága) vették igénybe. Ubrizsy abban látja munkásságának jelentőségét, hogy padovai mintát követve tanulmányozás céljából pontosan lerajzolta a botanizált növényeket. A szerző szerint feltételezhetjük, hogy Körös egy növényi ikonográfiai gyűjteményt, egy „hortus pictus” is összeállított. Sajnos nem maradtak fenn rajzai, mindazonáltal ezekkel egyértelműen bizonyítható lenne, hogy a háborúk sújtotta Magyarországon, még ha csak néhány tudós munkája által is, de a növénytanulmányo-

zás az európai élvonalba számító itáliai szintjén állt.

Melius Péterrel kapcsolatban Ubrizsy fontosnak tartja kiemelni, hogy a tudósra nem elsősorban mint botanikusra, hanem mint meggyőződéses kálvinistára kell tekintenünk, aki a gyógyászatot és a növényismeretet is a hitterjesztő tevékenység szolgálatába állította. Fő művének, a *Herbarium*nak megírásakor az európai botanika második vonalába tartozó Adam Lonitzer munkájára támaszkodott. Melius orvosbotanikai könyve ennek megfelelően inkább olcsó recepteket tartalmazó népszerűítő gyógyászati könyvnek tekinthető, valódi értéke etnobotanikai szinten marad, ui. ez az első magyar nyelvű füveskönyv. Mindemellert több itáliai vonatkozás is található benne, pl. Itáliát mint származási helyet adja meg, idézi Mattiolit, végül sok növélynél a népies olasz nevet is közli. Az 1550-es években Batthyány Boldizsár a Nádasdyéhoz hasonló reneszánsz udvart hozott létre, ahova a korszak több kiváló természettudósát, köztük Clusiust is meghívta. Az itt kialakult kör erősen hatott Mattioli magyar követői, Beythe István és András, valamint Melius munkásságára. A szerző szerint kérdéses, hogy a Beythe András neve alatt kiadott füveskönyv valóban az ő műve-e vagy esetleg inkább apjáié, Istváné. Frankovics Gergely *Hasznos és fölötte szükséges könyv* című munkájának értékelésében megoszlik a botanikatörténeti irodalom. Ubrizsy tolmácsolásában úgy érezhetjük, hogy inkább a negatív vélemények vannak többségben. Ő maga úgy értékeli a szerzőt, mint aki az 1100–1300 között született, s még évszázadokkal később is nagy tekintélynek örvendő, könnyen érthető gyakorlati mű, a

Regimen Salernitatum felhasználásával igyekezett nagyobb hitelt szerezni egyébként nem túl magas színvonalú munkájának. Melius *Herbárium*ához hasonlóan itt is a mű etnobotanikai jelentőségét tartja fontosnak.

A mohácsi csatavesztés után jelentősen megnövekedett Pozsony városának politikai és stratégiai szerepe. Mindezek ismeretében érthető, hogy itt tevékenykedett a legtöbb Olaszországból érkező orvos. A város leghíresebb orvosának a szerző mégis a magyar Purkircher Györgyöt tartja. A tudós wittenbergi, párizsi és padovai tanulmányai során kapcsolatba került többek között Meliusszal, Clusiusszal, Jordán Tamással és Dudith Andrással. A botanikatörténeti irodalomban ő az első, akit mint orvost és botanikust tartanak számon. Elsőként hozott létre Pozsonyban botanikai kertet, amelyről dokumentumok hiányában sajnos nem rendelkezünk pontos információkkal. A kert lehetséges felépítését érintő fejtegetéseiben Ubrizsy – mint azt már korábban többször tette – igen helyesen arra hívja fel a figyelmet, hogy milyen veszélyes a megfelelő források hiányában nem bizonyítható találgatásokba bocsátkozni. A magyarországi botanika főbb alakjai közül még Zsámboky János kap kiemelt figyelmet gazdag könyvtára olasz szerzőktől származó vagy olasz vonatkozású kötetek felsorolásával.

A magyar tudósok mellett hosszabban olvashatunk egy széles látókörű, enciklopédikus tudást felhalmozó humanistáról, Ulisse Aldrovandiról is. Némileg zavaró, hogy a róla szóló fejezet első harmada egyik magyar tanítványával, Balsarati Vitus Jánossal és annak a Perényiekkal fenn tartott kapcsolatával foglalkozik. Ami Aldrovandit illeti, a bolognai tudós nem-

csak a természettudományok, hanem a történelem, a földrajz, a numizmatika, a régészet tárgykörébe tartozó ismereteket is igyekezett összegyűjteni. Magyarország esetében a szűkös irodalom mellett első sorban más tudósok, utazók információit igyekezett felhasználni. Növénygyűjteményének lajstromában három magyarországi növény szerepel. Kiadatlan kéziratában számos más, a Kárpát-medencében honos növényt is felsorol „Ungariae catalogus” címszó alatt.

A három részre szakadt Magyarországon a Habsburg-oroszrész mellett Erdély volt a másik központ, ahol a reneszánsz műveltség tovább élt, tovább élhetett. Az olasz tudományos kultúra terjesztésében nagy szerepe volt a Báthory István által behívott jezsuitáknak. Ugyanakkor a fejedelemiség területén Itáliából érkezett emigránsokból létrejött egy kisebb olasz protestáns diaszpóra is, komolyabb tudományos teljesítménnyel. Mindkét körben találunk orvosi ismeretekben jártas tudósokat. Az erdélyi orvos-botanikusok közül a szerző a Giorgio Blandrata és Dávid Ferenc által patronált Gyulay Pál munkásságát tárgyalja részletesebben. A korabeli növényismeret kérdésénél hangsúlyozza, hogy Erdélyben nem jelentek meg tudományos színvonalú orvos-botanikai művek, így a kutatás itt is kénytelen a természetrajztól messzebb eső forrásokra támaszkodni. A valószínűsíthetően orvosi tanulmányokat végzett tudósok közül egyedül Váradi Lencsés Györgytől maradt fenn kéziratban egy orvoshigiéniai mű, amelyet azonban Ubrizsy szerint nem tekinthetünk tudományos igényű munkának, jelentősége inkább abban áll, hogy Meliushoz hasonlóan szélesebb rétegekhez szólt és magyar nyelven íródott. A kézirat

alapos vizsgálata során több ponton is megkérdőjelezi a szakirodalomnak egyes korábbi állításait, illetve a Mattioli által Lencsésre gyakorolt hatást igazolandó, szembeállítja az előbbi Dioszkoridész-fordításában és Lencsés kéziratában megjelenő egyezéseket a betegségekre javasolt gyógyszereket illetően.

A 17. század első évtizedeit bemutatva a szerző kiemeli, hogy amíg az európai botanikában jelentős eredmények születtek, addig a magyar tudományosság tulajdonképpen nem mutat fejlődést. A záró fejezetben röviden kitér a nagyszombati egyetem alapításának körülményeire. Meltatja Pázmány Péter szerepét a korszak tudományosságának fejlődésében, emellett hosszabban foglalkozik a természet, elsősorban a kertek iránti érdeklődésével. Ezt a

gondolatmenetet követi a záró alfejezet, amely a korabeli kertkultúra, illetve a szőlészet és borászat kérdését érinti.

Mindenképpen szót kell még ejtenünk a mű végén található gazdag képmelléklet-ről, amely növények és kertek ábrázolása mellett tartalmaz néhány jelentősebb szerző könyvéről, kéziratáról készített másolatot is. A mű egészét tekintve formai szempontból megállapítható, hogy a szerző általában következetesen választja meg a főszöveg és a jegyzetek tartalmát. Zavaró viszont, hogy elvétve bár, de viszonylag indokolatlanul használ kiemelt betűtípust, illetve hogy a hivatkozások hol a szöveg közben zárójelben, hol pedig lábjegyzetben jelennek meg.

Tózsza Rigó Attila

FONT ZSUZSA: ERDÉLYIEK HALLE ÉS A RADIKÁLIS PIETIZMUS VONZÁSÁBAN

Szeged, SZTE, 2002, 246 l.

A könyvtárnyi szakirodalmat produkáló német pietizmus-kutatás volumenéhez képest öröndetes tény, hogy Font Zsuzsának köszönhetően immár Magyarországon is készült kandidátusi disszertáció ebben a témában. Az 1998-ban megvédett értekezés derekát (2–3. fejezet) a szerzőnek két korábbi dolgozata adta, melyeket kibővített új elemzésekkel, s harmadfél-száz oldalon eddig ismeretlen dokumentumokkal közrebocsátott. A halleiek bécsi követségi kapcsolataitól az ismertebb Voigt-ügyön, az *Imitatio Christi* recepcióján át Petersen és Teutsch tevékenységéig számtalan, eddig parciálisan kezelt témát dolgozott fel a szerző érdekesítő módon, könnyed stílusban. Általában az itthon készített és

megjelent munkák száma olyan csekély a magyar pietizmus tárgyában, hogy a jelentőséget feltétlenül el kell helyeznünk a régi magyar irodalomtörténeti kutatások erőterében. Már a kötetet közreadó szerkesztő, Keserű Bálint utószava felhívta a figyelmet arra, hogy mennyire ingoványos talajra lép a kutató, ha a 18. század eleji erdélyi eszmetörténet határterületeit veszi górcső alá.

Font Zsuzsának a német és erdélyi könyvtárakban végzett feltáró munkája úttörő jelentőségű a fellelt dokumentumokra vonatkozólag. A kötet függeléke tartalmazza az eddig legpontosabb diáknevsorokat, feltüntetve a felekezeti besorolást, a pietizmustörténeti kutatás szem-